УДК 82.09=/-512.19/-93

Яяева А.М.

БЕКИР ЧОБАН-ЗАДЕНИНЪ БАЛАЛАР ИЧЮН ИДЖАДЫ АКЪКЪЫНДА

Аннотация. *Макъаледе дюньягъа танылгъан эдебиятшынас-тюрколог, къырымтатар халкъынынъ белли шаири Бекир Чобан-заденинъ балалар ичюн яраткъан эсерлеринде яш несильге ахлякъ ве эстетик дуйгъуларынынъ ашланувы меселелери тедкъикъ этиле.*

Анахтар сёзлер: *Бекир Чобан-заде, ахлякъ, эстетика, тербие, бала эдебияты, къоранта, эйилик (яхшылыкъ), ватанперверлик, ана тили.*

Яяева А.М.

О ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БЕКИРА ЧОБАН-ЗАДЕ, НАПИСАННЫХ ДЛЯ ДЕТЕЙ

Аннотация. *В статье на примере произведений классика крымскотатарской литературы, всемирно-известного ученого, профессора-тюрколога Бекира Чобан-заде исследуются вопросы роли детской литературы в привитии этических и эстетических чувств подрастающему поколению.*

Ключевые слова: *Бекир Чобан-заде, этика, эстетика, воспитание, детская литература, семья, добро, патриотизм, родной язык.*

Yayayeva A.M.

ABOUT THE COMPOSITIONS BY BEKIR CHOBAN-ZADE FOR CHILDREN

Summary. *In the article on the example of works of classic Crimean Tatar literature, world-wide scientist, professor-turkologist Bekir Choban-zade, the questions of role of child's literature are probed in instilling of ethic and aesthetic senses to the younger generation.*

Keywords: *Bekir Choban-zade, ethic, aesthetic, education, child's literature, family, good, patriotism, the mother tongue.*

Меселени къоюв. Яш окъуйыджыларнынъ этик (ахлякъ) ве эстетик дуйгъуларыны уяндырувда балалар эдебиятынынъ эмиети гъает муимдир, чюнки о, рухий омюримизнинъ айры бир пытагъыдыр.

Макъаленинъ макъсады – бутюн дюньягъа танылгъан эдебиятшынас-тюрколог, къырымтатар халкънынъ белли шаири Бекир Чобан-заденинъ балалар ичюн яраткъан эсерлерининъ бедиий хусусиетлери, инджеликлери, тербиевий эмиетини косьтерметир.

Эсас материалны беян этюв. Башкъа миллетлернинъ бала эдебиятынен бир сырада къырымтатар балалары ичюн меракълы эсерлер язгъан шаир ве языджылар бар эди. Асан Чергеев, Джемиль Кендже, Абдуреим Шейх-заде (Алтанълы), Ибраим Асанов киби шаирлеримиз бала эдебиятынынъ зенгиллештирильмесине озьлерининъ дегерли исселерини къоштылар. Оларнынъ эсерлерини озь вакътында тафсилятлы талиль эткен Бекир Чобан-заде, балаларда эмоциональ тесир къалдыргъан, оларда энъ назик дуйгъуларны къозгъагъан эсерлерни къыйметледи. Бекир Чобан-заденинъ озю де балаларгъа аджайип шиирлер

багъышлады. Онынъ юксек гъаели, зенгин мундериджели шиирилиети миллий дуйгъуларны акс этювнинъ нумюнесидир. Бекир Чобан-заденинъ 1917 сенеси яраткъан «Яз акъшамы, эв алдында», 1920 сенеси «Оны да корьген бу кедай», «Догъдым бир эвде», «Тувгъан тиль», «Анам», «Булутлар, булутлар» киби шиирлери акъкъында сёз юрьсетеркен, оларнынъ балалар ичюн насыл терен ве буюк эмиетли олгъаныны анълармыз.

«Яз акъшамы, эв алдында» шииринде койлюлер турмушындан яз акъшамы левхасы джанлана: кой азбары…, халкъ севген акъшамсефа, сармашыкъ киби чечеклер арасында тёшельген килим, миндер… Эв ишлеринден энди бошагъан къоранта раатланмакъта. Сыгъырны сагъып кельген келин ве къайнана арасында субетте бу къорантада гузель муамеле укюм сюргени корюнип тура. Буюклер кучюклерге пек мераметли ве дикъкъатлылар, оларны эглендирмеге ве зевкъландырмагъа тырышалар: курештирелер, ойнаталар, оларнен берабер озьлери де гузель раатланалар ве балаларгъа миллий аньанелерге, оюнларгъа меракъ ашлайлар. Севимли музыка алетлеринден бири – къавал – бес-белли чокъ чалынгъан, онынъ эзгилери инсан юрегиндеки ислерни ачкъан, онъа теселли багъышлагъан. Балалыкътан къавал сеслери алтында осип кельгенлернинъ теэссуратлары зенгин олгъан.

Шаир шииринде джыллы омюр, кулюнчли вазиетлер ярата ве инсан эеджанны ойле къозгъай ки, о, озюни бу къорантанынъ азасы оларакъ сезе.

Бекир Чобан-заде балалыкъта Къарабий яйласынынъ этеклеринде бабасынен берабер чобанлыкъ япа, ешиль отлу кенъ орюшлер, джылгъалар бою джайылып отлагъан къойларны къайтара, къыр устюне узанып ята, озенчикнинъ акъкъаныны динълей, баракъларнен, къушларнен чынълай. Осьмюр бала, Бекир Чобан-заде табиатны севе, айбетлей, юрегинде назик-назик дуйгъуларны асрай. Тувгъан юртундаки янъылыкъларгъа дуйгъуларыны «Оны да корьген бу кедай» адлы шииринде ифаде эте.

«Догъдым бир эвде» серлевалы шииринде Бекир Чобан-заде фукъаре яшагъан къорантанынъ ал-вазиетини окъуйыджыгъа языкъсынып, терен аджынып косьтере.

«Оджагъы сёнюк», «тёпеси чамур», «отсыз къоранта», «юреги, бавуры куюк» – бойле сёз ибарелерни къулланып, шаир балаларнынъ агъыр шараитте омюр кечиргенлери акъкъында бильдире. Къоранта башы чаре тапып оламай, шашмалай. Оны тынчландырмакъ макъсадынен хаста яткъан ана икметли сёзлернен:

Айтмачы олмайджакъ шейлерни, акъай,
Кимсенинъ къысметин къытмагъан Худай.
Азгъана эсимни джыйгъан сонъ, турсам,
Азгъана йип тапып керьямны къурсам,
Балагъа, озюме ашайджакъ чыкъар,
Тырышкъан къаяны, тавларны йыкъар!.. [1, с. 73].

Аллагъа итаат этюв инсанда келеджекке эминлик догъура, оны рухтан тюшюрмей:

Унутмам ят эльде гъарип олсам да,
Бинъ тюрлю къайгъынен сарарып солсам да,
Ич пешман дегильмен шай тувгъаныма,
Бахтымда, омрюмде сой къувгъаныма… [2, с. 147].

Шиирде нефрет толу сатырларда муэллиф аятий шараитлерге, ичтимаий къурумгъа къаршы терен наразылыкъ беслегенини ифаде эте:

Ташланъыз мени сиз, байлар, дюльберлер!
Кетейим, чобанлар мени беклерлер!.. – дей шаир шиирнинъ сонъунда.

Бекир Чобан-заде шиирлеринде, олсун балалар ичюн я да буюклер ичюн озь ватанына буюк севги, халкъына бахтлы такъдир арз эте. Бунынъ ичюн улу шаир токътамайып курешке, бильги ёлуна тюшмеге чагъыра: бахтны, сербестликни о тек куреште эльде этмекни коре.

Онынъ Будапештте (1917 с.) язгъан «Такъдирге» адлы шииринде о, такъдирге, баш язысына бойсунып, аят зорлугъы огюнде баш эгип, куйып, агълап-сызлап юрмекни ич де ляйыкъ корьмей:

Емин эттим, такъдир, сенмен чарпышмагъа,
Ольгенджек къолларынъа япышмагъа, – дей шаир [3, с. 39].

Бекир Чобан-заде классик шаир, эдебиятчы оларакъ дюньягъа ялынъыз озю яшагъан девирнинъ козюнен бакъмады. Онынъ эр бир шиирий эсери тувгъан халкънынъ, инсанлыкънынъ келеджек несиллери ичюн хызмет этмеге яратылды.

Бутюн заманларда эр бир халкъ ичюн тувгъан тиль иле гъурурланмакъ, оны севмек, айбетлеп къорчаламакъ земаневий бир мевзудыр.

«Тувгъан тиль» шииринде Бекир Чобан-заде, дерсинъ, онынъ тувгъан тилине нисбетен япыладжакъ вахшийликлерни юрегинден кечирген. Шиирнинъ эр сатыры бу фикирни исбатлай ве джумлемизни тюшюнджеге далдыра, ана тилимизни огренмеге, темелли бильмеге чагъыра ве рухландыра.

О, бир кунь ола, тувгъан тиль олюм джарынынъ учурымлы четине келеджегини корьген… «Бир буюк сырымсынъ, душманлар бильмей», – сёзлери фикирни исбатлай.

Эбет, тиль – буюк кучь, оны ёкъ этмеси зор. Чюнки оны ташыгъан халкъ даа бар; инсан хавфлы вазиетке къалгъанда Алладан ярдым сорай ве озь ана тилинде «Ана, аначыгъым, анам» – дей.

Бекир Чобан-заде озь «Тувгъан тиль» шииринде ана тилимизнинъ кучю, ифаделиги, шаирнинъ юрегине балалыкътан синъген севимли татлы ана тили акъкъында яза. Ана тили инсаннынъ акъылы, ирадеси, гонъюли, темели, тамырыдыр…

Къабримде мелеклер соргъу сораса,
Азраиль тилимни бинъ кере тораса,
«Озь тувгъан тилимде айт манъа», дермен,
Озь тувгъан тилимде джырлап олермен.
Гонълюмни къайгъылар кемирип тургъанда,
Халкъымны тынышсыз йылдызы оргъанда,
Тувгъан тиль башкъасы акълыма кельмей… [4, с. 16].

Бу къызгъын сатырлар онынъ къалемининъ кескинлигини, озь ана тилимизде пек акъынтылы, салмакълы язабильгенини, «челик мантыкъ» саиби олгъаныны исбатлай.

Бекир Чобан-заде яшавны бутюн барлыгъынен севген инсан.

«Туман», «Узакъ тавлар», «Булутлар, булутлар», «Къарангъы гедже», «Боран» киби шиирлерде, бир тарафтан, сёз усталыгъынен табиат адиселерни тасвир эте, дигер тарафтан, олар терен фельсефий фикирлер ташыгъан эсерлердир.

Меселя:

Узакъ тавлар, уджсуз тавлар,
Сиз де мени ойлайсызмы?
Гизли-гизли джылайсызмы,
Узакъ тавлар, уджсуз тавлар?
… Сени корьсем къарт айдамакъ болур эдим,
Бу къаяда тез сарарып-солар эдим,
Бир кошеде эп дюньяны унутыр эдим,
Узакъ тавлар, уджсуз тавлар! [1, с. 68–69].

Илим – инсаннынъ кемалыдыр. Буны пек яхшы анълагъан Бекир Чобан-заде яшларны бильги ёлуна чагъыра, къадын-къызларнынъ да бильги алмасыны къайгъыра.

1920 сенеси язылгъан «Бабама» шииринде исе:

Согъушамыз джавларман,
Курешемиз тавларман,
Эсмачыкъны ташланъыз,
Окъутмагъа башланъыз.
Имдат олуп джетишсин,
Бахтман о да чекишсин, бахтман о да чекишсин...
Бахт бек къави, дженъильмий,
Джалварамыз, эгильмий.
Эсмачыкъны ташланъыз,
Окъутмагъа башланъыз… – дей шаир [3, с. 104].

Ана образы Бекир Чобан-заденинъ шиирлеринде чокъ расткеле.

«Булутлар, булутлар,
Къаерден келесиз?
Коюмден, анамдан
Не хабер билесиз? [1, с. 67].

Я да 1915 сенеси Будапештте язылгъан «Анам» шиирни алайыкъ:

Ятсы къыла, седжде эте гъарип анам.
Дува эте, окъуна, Къуран опе,
Къол котере, ялвара, козьяш тёке:
«Бекирим», – дей, арсланым, гонълюм, козюм!..
Тек бир къазнам, инджим бар – гъарип балам.
Опип - сыйпап остюрдим ай-неннимен,
Эм назардан сакъладым, эм козьлерден…»
Ана гонълю недайын назик бина,
Пек билесинъ, озь баланъ олмаса да… [5, с. 93–94].

Бу сатырларда Бекир Чобан-заденинъ инсанийлик чизгилери: анасына гъает терен севги, незакетлилик, буюк итирам айдын корюне.

Шаир, омюринде энъ кучюк шейлерде биле, ич бир шейге лякъайд, первасыз олмаз эди; о, озюне пек талапкяр эди. «Шиирнинъ руху, левхаларынынъ догърулыгъы, кескинлиги, теренлиги къуветиндендир, бир сёзле левха ве тасвирдедир. Тасвир янълыш демек, шиир эсас итибариле олюмге махкум демектир. Тасвирлери зайыф, бунарлы олгъан шиирлери ич бир мерифат, саньаткярлыкъ, къафие, везин ве сонъ унутылып кетмектен къуртара бильмез» – бойле талапларны Бекир Чобан-заде шаир ве языджылар огюне де къоя эди [4, с. 72].

Бойлеликнен, юкъарыда айтып кечильгени киби, Бекир Чобан-заденинъ балалар ичюн язгъан шиирлери оларнынъ рухий дуйгъуларыны инкишаф этювде зенгин материалдыр. Ватан, халкъперверлик, ана юрткъа, табиаткъа севги мевзулары янъгъырагъан эсерлерни тек акъикъий устаз ярата биле. Устаз. Бу сёзде терен мана бар. «Устаз корьмеген шегирт адам олмай» деген аталар сёзю бар. Бу ич бир вакъыт ольмейджек акъикъат, чюнки эр бир адам озю сечип алгъан зенааты боюнджа эльде эткен мувафакъиетини устазсыз тасавур этип оламай. Акъикъий устаз ич бир вакъыт шегиртининъ къальбинден силинмез, унутылмаз. Бу сёзлер улу алим, аджайип шаиримиз Бекир Чобан-задеге аиттир.

КЪУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ

1. Велиулаева А.В. Тувгъан эдебият: учебник для 6 кл. / А.В. Велиулаева, Г.Э. Муртазаева, Л.А. Алиева. – Симферополь: Крымское учебно-педагогическое гос. изд-ство, 1998. – 192 с.
2. Балич А. Тувгъан эдебият. IV–VII сыныфлар ичюн / А. Балич, Ю. Болат, Р. Фазыл. – Ташкент: Укитувчи, 1983. – 248 с.
3. Чобан-заде Б. Я воздвигну дворец! Стихотворения / Б. Чобан-заде. – Симферополь: Сонат, 2001. – 192 с.
4. Нагаев С. Медений инкъиляп аскери. Весикъалы повесть / С. Нагаев // Йылдыз. – 1990. – № 6. – С. 50–80.
5. Дерменджи А. Эдебият хрестоматиясы / А. Дерменджи, А. Балич, Дж. Бекиров. – Ташкент: Укитувчи, 1971. – 432 с.